

АКЦЕНТ
**ДЕНЬ ТЕАТРУ
ОНЛАЙН**
стор. 4

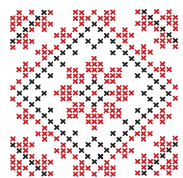
ТЕАТР
**СПІЙМАТИ
КАЙДАША**
стор. 7

РЕПЕР
НОБЕЛЯ
**НЕСПОДІВАНИЙ
БУНІН**
стор. 14

Загальнодержавна українська газета

КУЛЬТУРА І ЖИТТЯ

№7 | 10 квітня 2020

Заснована в січні 1913 Гнатом Хоткевичем

ISSN 2519-4429

СТАНІСЛАВ КОМАРЕК: ВІРУС ЯК СПОКУСА АВТОРИТАРИЗМУ

Станіслав Комарек – відомий чеський інтелектуал, біолог, філософ, письменник, професор за спеціальністю «філософія та історія природничих наук», автор понад 20-ти наукових і науково-популярних книжок, трьох романів, збірки поезії, численних публікацій у газетах і журналах.

Иого книжка «Чоловік як еволюційна інновація? Есеї про чоловічу природу, сексуальність, життєві стратегії та метаморфози маскулінності», що за підтримки Міністерства культури Чехії вийшла у видавництві «Апріорі» (пер. з чеської – Олена Крушинська, Тетяна Окопна), виборолла перше місце у XXI Всеукраїнському рейтингу «Книжка року – 2019» у номінації «СОФІА: Філософія / антропологія / психологія». Нині у видавництві «Апріорі» готується переклад нової книжки Станіслава Комарека, присвяченої пошукам коренів кризи, до якої впритул наблизилося європейське суспільство. Чимало з окреслених у книзі проблем, про які люди зазвичай не замислюються, можуть різко вийти на яв тепер, унаслідок пандемії. З люб'язного дозволу чеського тижневика «Ехо» (Echo24.cz) ми публікуємо інтерв'ю їхнього кореспондента Їржі Пеняса з професором Комареком на тему можливих наслідків пандемії коронавірусу для суспільства. Розмова відбулася 17 березня 2020 року.

– Пане професоре, ми з Вами беремося до цього інтерв'ю наприкінці першого тижня надзвичайної епідеміологічної ситуації. Вийде воно кількома днями пізніше, і важко спрогнозувати, що станеться навіть за цей короткий час і загалом у найближчому майбутньому – можна хіба що замислитись про май-

Станіслав КОМАРЕК. Світлина Яна ЗАТОРСЬКОГО, «Ехо»

бутне більш віддалене, яке настане після завершення пандемії. Як вона вплине на суспільство, наше і європейське загалом?

– Не хочу бавитися у пророка – думаю, що ніхто не знає, які саме часи настануть, можемо лише припустити, що десь так виглядає культурний рубіж. Звичайно, різноманітні війни більшою мірою становили такі рубіжі – було незрівнянно більше загиблих, цілі країни лежали в руїнах. Але, приміром, під час Першої світової війни виявилось, що жінки здатні впоратися з багатьма професіями, які до того часу призначалися виключно чоловікам. Ті були на фронті, відтак жінки, про яких раніше думали, що вони й поштарської торбини не піднімуть, та й, мабуть, наплутають з грошима, почали працювати поштарками – і ова, як воно пішло! А потім, по війні, так і лишилося. Тому коли мине ця історія з коронавірусом, найцікавіше буде спостерігати за тим, що від неї залишиться. Від кожної, навіть найгіршої доби щось лишається. Як у Німеччині не намагалися ліквідувати

всі сліди нацистської доби, все одно від неї залишилися, наприклад, латинка, що за нацистської влади замінила на письмі готичний курсив, а ще – церковний податок, літній час і правосторонній рух, що побутує і сьогодні. Було би дивно, якби згодом не усталилося і щось із нововведень теперішніх надзвичайних місяців. Якийсь перерозподіл влади і маєтностей буде точно.

– Що би це могло бути, на Вашу думку? Що продовжимо носити маски?

– Я би скоріше сказав, що великою спокусою може стати успішна спроба авторитарного керування суспільством... Звернімо увагу й на те, що кожна з європейських країн взялася до боротьби з епідемією по-своєму, неначе Євросоюзу взагалі не існує. Це ще точно дасться взнаки. Невідомо також, який вплив усе це матиме на ресторани, готелі, театри... А що як зміниться поведінка людей в цілому – чи хотітиметься їм узагалі йти межі люди, в театр, у кав'ярні й бари? Уже тепер говориться про те, що з кризою боротимуться «за-

лученням додаткових засобів», маючи при цьому на увазі, що треба буде додрукувати грошей і якимось позалатувати діри. Та чи це вдасться? Я не економіст, але запитую себе – чи залишаються в силі ті старі істини, які передавалися колись з уст в уста і на яких виріс і я, в тому дусі, що «копійка гривню береже», «хто не лінується, той і врожай має» – чи це були повні нісенітниці? Якщо так, тоді я був дурний, що все життя їм вірив і згідно з ними по можливості й поводи́вся. Або ж це нісенітницями не є – і ми тепер на шляху до якоїсь величезної халепи.

– Очікування катастрофи – улюблене людське заняття. Але досі до неї якось не доходило.

– От власне – досі все якось обходилося. Утім, дуже дивно, що економічна кон'юнктура тримається без особливих збоїв уже десятки років – навіть криза 2008 року не змогла на неї суттєво вплинути. Це немовби весна, що за вказівкою держави тягнеться вже два десятиліття поспіль. Не хочу робити похмурих прогнозів, побачимо, що буде, адже практика – матір і батько всього пізнання; хтосьна, може, падіння й не буде таким великим. Проте у наш час ситуація така: якщо економіка не росте кілька років поспіль, це вже сприймається як жахливе лихо. При цьому зрозуміло, що весь час так прекрасно бути не може. У середньовічних державах ВВП від року до року спокійно міг впасти і на п'ятдесят відсотків, просто тому, що одного року добре вродило, а наступного – ні. Тепер ми хочемо мати хороший урожай гарантовано до віку вічного. Але потім щось станеться – а ми зовсім до цього не готові.

– Однак і середньовічні суспільства, напевно, не дуже були готові до моровиць. А це були значно більші епідемії – гинуло по кількадесят відсотків населення, вимирали цілі регіони.

– Отож, а у нас, якщо висловитись цинічно, йдеться про якихось нуль

цілих нуль нуль нуль чотири відсотки населення. Заради кількох десятитисячних відсотка ми готові підкостити ціле суспільство... Це, звичайно, правильно, тому що шкода кожного людського життя. Однак ідеться про те, що під час кожного лікування треба бути обережним і слідкувати, аби курс лікування не завдав більшої шкоди – нехай вже індивідові або суспільству в цілому, – ніж сама хвороба. У цьому плані мені здається цікавим підхід Великобританії, де вирішили, що просто дадуть хворобі прийти і піти, сподіваючись на щонайменші жертви.

– Перепрошую, але це вже скоригували, і Борис Джонсон виголосив, що з коронавірусом будуть боротися. Отож і британці вже «здулися».

– Ага, як бачу, ситуація швидко змінюється. Попри це, мені чимось близький цей британський підхід, позаяк він виходить із небажання давати якісь тверді директиви згори і відбирати у підданих їхні права, хоча «одним пакетом» із правами йдуть і різноманітні небезпеки. Це протилежність держави, яку ми маємо у себе в Центральній і континентальній Європі, – держави, що часто і охоче дає громадянам настанови.

– Ну а є ще й китайський підхід. Звичайно, він був і є дуже суворим, навіть жорстоким – утім, можливо (ми цього точно не знаємо), і ефективним та успішним. Але як тепер зміниться наше ставлення до китайської моделі суспільства? Зростає привабливість Китаю через те, що він, так би мовити, впорався, чи навпаки – ми будемо ще обережніші щодо Китаю, адже коронавірус, власне, звідти й походить?

Продовження на стор. 3

СТАНІСЛАВ КОМАРЕК: ВІРУС ЯК СПОКУСА АВТОРИТАРИЗМУ

Закінчення, поч. на стор. 1

– Я думаю, що тепер імовірність піти шляхом Китаю зростає. Тому що він показав себе ефективнішим. В Європі є достатньо людей, які б радо вберегли своїх співгромадян від помилок і небезпеки, навіть за ціну того, що змушували б їх виконувати свої вказівки. І точно знайдеться достатньо людей, які цей захист приймуть. Не можна з однієї речі отримати лише позитив. Не можна мати європейський рівень свободи і при цьому вимагати вічної і гарантованої впевненості, не можна мати свободу й не мати при цьому відповідальності. Впевненість гарантує скоріше китайська система, і хто не має досить відваги для того, щоб ризикувати, віддасть перевагу їй. У нашому суспільстві дедалі більше лунають волюнтаризм про гарантії та забезпеченість, але ми мали би пам'ятати, що для кожного з нас існує одна-єдина гарантована річ – це власна могила, в якій ми врешті-решт все одно опинимось. Лише там нашій упевненості вже нічого не загрожує.

– Так, отам нам гарантії пригодається.

– На Заході панує безперестанне, майже панічне побоювання за себе, якого, наспілююся стверджувати, не знала жодна культура у світі. У Китаї люди, безперечно, теж бояться за себе, – проте далеко не так сильно. Та й у нас це явище виникло аж у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

– Дозволю собі тут зауважити, що і у середньовіччі, особливо пізньому, страх був присутній теж – утім, погоджусь, що він мав інші форми. А ось що відрізняється, так це те, що ми перестали вірити в існування ще якогось іншого життя – життя після смерті. Тому нас так жахає, що ми втратимо те єдине.

– Так, але пожертвувати життям були готові й комуністи, а ті на жодне блаженство у засвітах не розраховували...

– Комунізм був і є заміном релігії.

– Але без перспективи потрапити в рай.

– Вони вірили у світле майбутнє людства, а ми ні у що таке не віримо. Скоріше думаємо, що воно буде доволі моторошним. А тому й радіємо, що живемо тут і тепер, поки що – цілком приємно.

– Так, погоджусь... Ну, ми живемо у своєрідну добу. Я справді нічого подібного не зазнав за своє не таке вже й коротке життя. Це дещо нагадує нищівну повінь 2002 року, але тоді на Влтаву, що вийшла з берегів, можна було подивитися принаймні у телевізорі. А вірус – невидимий. Ще були «вугільні канікули» у січні 1979-го [тоді раптовий, упродовж однієї доби, перепад температури від плюс десяти до нижче мінус двадцяти, від дощу до морозів, спричинив тривалий енергетичний колапс – Пер.], але то не до порівняння. Настільки пара-

Із Юрієм Винничуком на презентації книжки «Чоловік як еволюційна інновація?» у Львові, травень 2019 р. Фото Львівського Прес-клубу

лізованим економічне і громадське життя востаннє було, мабуть, під час гейдріхіани [після замаху на одного з ключових нацистських державних діячів Рейнгарда Гейдріха, що стався у Празі 27 травня 1942 р. і згодом призвів до його смерті від отриманих ран, нацисти розгорнули масштабні каральні операції по цілій країні – Пер.], свідків якої вже лишилося мало. Тоді загроза смерті теж була реальною – з тією різницею, що гестапо, на відміну від коронавірусу, видно неозброєним оком і що списки заражених ще не вивішують на стінах, як тоді – списки страчених.

– І ще до питання Китаю. Ви регулярно туди їздили і написали про нього цікаві тексти. Про настання «китайської ери» Ви писали ще двадцять років тому. Чи не було б краще будь-якою ціною її уникнути?

– Що тут сказати... Краще б, напевно, було, але питання – чи це можливо. Думаю, у Європі залишається дві можливості: або до цих глобалізаційних трендів пристосуватися, або обгородитися Великою європейською стіною, відновити стару промисловість і виробляти бензин з вугілля за давно забутих технологій.

– А це так страшно?

– Ні. Однак не можу собі уявити, що в нашу абсолютно економіко-орієнтовану опортуністську добу ми віддали б перевагу чомусь, що не є економічно вигідним і що принесло б втрати. Навіть коли говориться про безвуглецеву економіку, то наголошується, що вона окупиться. При цьому такий спосіб мислення є відносно новим. Згадаймо, що нацистська Німеччина віддала би останній пфеніг, щоб досягти успіху у своєму останньому завойовницькому поході на Схід. А Радянський Союз через своє прагнення поширити ідеї комунізму на цілий світ зруйнував сам себе. У нас таким прикладом є виселення німців із Судет, після якого ВВП упав десь на третину – та попри це ми відчували потребу це зробити, і нікого не цікавило, скільки промисловості ми цим знищимо.

– Так, ще й сьогодні чимало людей вважає, що ця ідея була правильною, без огляду на стан приграниччя.

– Варто усвідомлювати, що кожна річ має свою справедливую ціну. Максимальний добробут можливий за ціну «китаїзації», збереження євро-

пейської специфіки – за ціну падіння добробуту. Завжди знайдеться хтось, хто стверджуватиме, що можна вхопити те і те одночасно, але не варто цьому вірити. За все треба платити. Альберт Швейцер був, безумовно, великим гуманістом, а його лікарня у містечку Ламбарене в Габоні врятувала чимало африканців, проте водночас його діяльність призвела до зростання кількості місцевих мешканців, вирубування пралісу і пролетаризації населення. Будь-яка річ можлива до певної межі, за неї йти вже не виходить. Так, напередодні Французької революції вже не виходило далі фігулювати з аграрним податком – довелося скликати Генеральні штати, й вибухнула революція. Цікаво, як через якийсь час речі перетворюються на свою протилежність. Наприкінці ХVІІІ ст., коли англійці почали проникати в Китай, імператор Хунлі написав відомий маніфест, в якому наполегливо вимагав, аби британці до його країни не пхалися, наголошуючи, що його імперії чужинці не потрібні, що їй нічого не бракує і жодні чужинські новинки їй не цікаві. Ну а тепер ми бачимо, що це бумерангом нам повернулося. Я вперше був у Китаї 2000 року і вже тоді усвідомив, що ми стоїмо на порозі ери Китаю. Відтоді я побував там уже сім разів, і з кожним приїздом моє переконання лише посилювалося. На осінь у мене запланована подорож до Сичуану, хочеться сподіватися, що її таки вдасться здійснити.

– Ви викладаєте у вищих навчальних закладах. Яка атмосфера панує у студентських колах?

– Навчальні заклади тепер зачинені на карантин, тож якщо Ви питаєте про актуальну ситуацію, я мало про неї знаю. А якщо брати загалом, то я бачу, що молодим людям зовсім не легко, і не стільки у плані матеріальному, від цього, думаю, вони не страждають, скільки у плані сенсу життя. Частина молоді не знає, де себе подіти, що з тим життям робити, і тому далі й далі здобуває освіту – а власне сенс цієї освіти втрачається. В інтелектуальних колах множить типаж таких собі дітей-переростків між тридцяткою і сороківкою, які безкінця продовжують різноманітні аспірантські студії, проте незрозуміло, з якою, власне, метою. Я б сказав, що

молодь втрачає щось, що зазвичай називають цілеспрямованістю. До якої цілі себе спрямувати? Мені здається, що у наш час такого не було. Я ніколи ані хвилини не сумнівався, що є сенсом мого життя. Це – якомога більше пізнати. Заради цього я у 1980-х роках виїхав до Австрії, а у 1990-му повернувся назад. І ніколи про це не шкодував. Зауважте, як у нас прижилося слово «прокрастинація». Ми такого взагалі не знали.

– Отже, молодим інтелектуалам нелегко... Один з їхніх улюбленців, Мішель Фуко, є автором вислову, що його тепер масово поширюють у соцмережах. Він звучить так: «Епідемія – це мрія сильних світу цього. Вона дає змогу контролювати населення, кожному вказувати його місце, на кожного складати досьє з детальною інформацією і творити напружений простір, в якому кожен громадянин підлягає прямому впливові влади». Це не параноя? Хіба хтось міг бажати морвиці? Чи не зображені на гравюрах «Танок смерті» («Totentanz») всі разом – жабрак і король, селянин і папа?

– У середньовіччі володарі точно не бажали мору, а боялися його, як і всі люди. Але Фуко у цьому своєму твердженні має на увазі суспільство десь так починаючи з ХVІІІ століття, тобто суспільство постпросвітницьке. Якщо говорити про цей період, то в цьому щось є. Проте Фуко не бачить, що влада, тобто організована держава, має і свої позитивні сторони. Ці позитивні сторони людина б оцінила, якби тим вірусом справді заразилася...

– То Ви не думаєте, що коли прем'єр Бабіш проголосував різні оті закони, він мав якийсь прихований намір позбавити суспільство частини свобод?

– Не думаю. Загалом я вважаю, що наше невпинне зосередження уваги на владній верхівці – дуже надмірне. Я тому ніколи й не писав на цю тему, що це роблять всі, й це вже перетворюється на якусь одержимість. Залежність від когось виникає і тоді, коли через демократичні вибори до влади приходять люди, яких певна частина суспільства не лише не шанує, а просто-таки ненавидить – це ж не тільки у нас так, згадаймо США, Україну... Розуміння того, що таке «народ», цікавим чином перемикається: то це щось священне, що є «єдиним джерелом влади», то це стадо баранів, яких треба «пасти і спасти». У китайській моделі це вирішується таким чином, що жодні вибори не проводяться, а владу за «мандатом небес» тримає в руках невідборна еліта, що за традицією називається комуністичною партією, хоч із комунізмом, яким його знали ми, вона давно вже не має нічого спільного. Маю відрізнявся від інших китайських правителів, які прийшли до влади в результаті переворотів, тим, що заснував не династію, а Партію, уникнувши таким чином усіх тих проблем із неповнолітніми імператорами, за яких правила

регенти або імператриці й поступово їх труїли, доводячи Китай до повного занепаду. Насправді вибори – це різновид оракула, і теоретично кандидатів можна було б «витягувати», наче жреб, покладаючись на долю: спеціально навчений священник державний папушка витягував би карточку з іменем відповідного функціонера і таким чином призначав би його на посаду. І, можливо, результати такого обрання не були б такими катастрофічними, як здається. Але є вже такий звичай, що обрання правителів проводиться шляхом народного голосування – і здебільшого народ не вибирає настільки вже погану владу, щоб вона буквально «жерла малих дітей». Проте саме так обрали комуністів у нас в 1946-му, та й Гітлера, власне, теж.

– Ви все-таки біолог – то, можливо, на завершення нашої розмови Ви щось скажете про те, як нинішню ситуацію бачить біолог. Є у цій епідемії щось особливе?

– Епідемія – це нагромадження певної хвороби у часі й у просторі. Так, наприклад, поводяться й інфаркти. Вони теж мають свої локальні піки. Іноді такі нагромадження можна добре пояснити. Приміром, переломів таза більше у червні та у вересні – це пов'язано зі збором фруктів з драбини. Проте з якого дива впродовж одного тижня в одному місті з'являється чотири випадково відірваних вуха, а потім півроку – нічого, це вже годі пояснити.

Але цікавішим, мабуть, є міфологічний вимір епідемії. Слово еpidēmia у давньогрецькій означало, що деякі з богів приходять до людей: префікс еpi- означає «над», «у напрямку до чогось», а dēmos – «народ». Іншими словами, це було щось, що сходило на народ волею богів, з їхньої примхи або як покарання – часто через те, що люди недостатньо їх шанували. Особливо мстивим був у цьому сенсі Аполлон, найвродливіший з богів. Найстрашнішим він був у подоби чорного Аполлона – той розносив мор, і людям доводилося запитувати провидців, чи він уже наближається і як належним чином скласти йому шану. Та приходив він зазвичай нечасно і як заманеться...

– Тож остерігаймося Аполлона.

– Так, за життя ми розплачуємося, власне, самим життям... Знаєте, що ще мені спало на думку? Небезпечним наслідком пандемії може бути те, що життя більшою мірою переміститься у віртуальний простір. А це був би кінець, тому що віртуально жодна цивілізація довго не проживе. Життя – контактне. Без контактів воно не може існувати, особливо життя родинне. Просто так не піде. Крім цього, життя ризиковане, небезпечне і навіть за умов найбільшої обережності закінчується смертю – не знаю нічого настільки шкідливого для здоров'я, як саме життя...

Переклала з чеської Олена КРУШИНСЬКА